

“डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय लोकशाही विचार”

प्रा. डॉ. भागवत शंकर महाले

(राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख) मविप्र कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, त्र्यंबकेश्वर, जि. नाशिक.

Corresponding Author- प्रा. डॉ. भागवत शंकर महाले

ई-मेल :- bsmppoliticalscience@gmail.com,

गोष्टवारा (Abstract) :-

डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर यांचा जन्म १४, एप्रिल १८९१ रोजी म्हू येथे झाला. त्यांचे वडील रामजी आंबेडकर सैन्यात नोकरीला होते. खेड तालुक्यातील आंबवडे हे त्यांचे मूळ गाव होय. या गावाच्या नावावरून त्यांचे आडनाव आंबेडकर असे झाले. त्यांचे वडील निवृत्तीनंतर साता-यास स्थायिक झाले. पदवीचे शिक्षण मुंबई येथील एल्फिस्टन महाविद्यालयात, तर एम.ए. (अर्थशास्त्र) ची पदवी अमेरिकेतील कोलंबिया विद्यापीठातून घेतली. या शिक्षणासाठी त्यांना सयाजीराव गायकवाडांची शिष्यवृत्ती उपयुक्त ठरली. बडोदा संस्थानात नोकरी करीत असताना तेथील सहका-यांनी त्यांना समानतेची वागणूक दिली नाही, म्हणून त्यांनी नोकरी सोडून मुंबई येथील सिडनहॅम महाविद्यालयात प्राध्यापकाची नोकरी स्वीकारली. त्यांनी लंडन येथे एम.एस.सी, डी.एस.सी. या पदव्या घेतल्या. छत्रपती शाहु महाराजांनी त्यांच्या कुटुंबाला या काळात अर्थसहाय्य केले. भारतात आल्यावर त्यांनी राजकीय, सामाजिक कार्यात सहभाग घेतला. मूकनायक बहिष्कृत हितकारिणी सभा स्थापन केली. भारतीय राजीवटनेचे ते शिल्पकार होते, येवला येथील जाहीर सभेत ते म्हंटले होते; की “मी हिंदु धर्मात जन्माला आलो असलो; तरी हिंदु म्हणून मरणार नाही.” त्यानुसार १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी आपल्या असंख्य जातबांधवांसह नागपूर येथे बौद्ध धर्माची दीक्षा घेतली. ६ डिसेंबर, १९५६ रोजी या महापुरुषाचे महापरिनिर्वाण झाले. विसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात भारताच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक क्षेत्रात ज्यांनी विचारांचा व कर्तृत्वाचा ठसा उमटवला असे तत्त्वचिंतक, समाजसुधारक व अर्थतज्ञ म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची जागतिक पातळीवर ओळख आहे. “समाजपरिवर्तनाच्या हेतुने जो मनुष्य प्रेरित झालेला असेल आणि त्या दृष्टीने समाजातील अनिष्ट प्रवृत्ती नष्ट करण्याचे काम ज्याने हाती घेतले असेल तोच खरा महापुरुष होय.” डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या, अध्यायन, अध्यापन व लेखणीची सुरवात समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र व अर्थशास्त्रापासून सुरू झाली होती व त्यांना जमीनदारी, कुळ पद्धती व भुमीहीन मजूर पद्धतीस विरोध असून त्यांनी व्यक्तिस्वतंत्र्य व कल्याणकारी राज्याचा पुरस्कार आपल्या विचारातून केला.

प्रस्तावना (Introduction) :- डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर यांचा जन्म १४, एप्रिल १८९१ रोजी म्हू येथे झाला. १९०७ साली ते मॅट्रिक परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यावर पुढील शिक्षणासाठी बडोद्याचे महाराज सयाजीराव गायकवाड यांनी शिष्यवृत्ती देवून अमेरिकेतील कोलंबो विद्यापीठात प्रवेश घेतला. त्यांना प्रख्यात अर्थतज्ञ डॉ. सेलिगमन सारखे शिक्षक लाभले. १९१५ मध्ये त्यांनी एम.ए. (M.A.) अर्थशास्त्र पदवीसाठी “एन्शन्ट इंडियन कॉमर्स” ' हा प्रबंध सादर केला. १९१६ मध्ये “नॅशनल डिव्हिडंड ऑफ इंडिया ए. हिस्टॉरिकल ऑड अँनॅलिटिकल स्टडी” या प्रबंधासाठी पीएच.डी. पदवी मिळाली. मध्यांतराच्या काळातली खान, अध्यापक म्हणून कार्य करून पुढील शिक्षणासाठी नंतर ‘लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिन्स अँड पॉलिटिन्स’ मध्ये कायदा व अर्थशास्त्र विषयाचा

अभ्यास करण्यासाठी प्रवेश घेतला. जून १९२१ मध्ये “प्रॉव्हिन्शियल लडि सेंट्रलायझेशन ऑफ इंपिरियल फायनान्स ऑफ ब्रिटिश इंडिया” या प्रबंधात एम.एस.सी अर्थशास्त्र पदवी संपादन केली व मार्च १९२३ मध्ये “दि प्रॉब्लेम ऑफ दि रूपी : इट्स ओरिजिन अँड इट्स सोल्युशन” या प्रबंधासाठी डी.एस.सी. ही लंडनची अर्थशास्त्र विषयातील सर्वोच्च पदवी मिळाली. थोडक्यात, आंबेडकरांच्या अध्ययनाची सुरवात अर्थशास्त्रापासून सुरू झाली असून भारतातील आर्थिक सुधारणीत त्याचे मोलाचे स्थान आहे. या महान अर्थतज्ञाला १९५२ मध्ये कोलंबिया विद्यापीठाने डी.लिट. पदवीने सन्मानित केले.

संशोधन पद्धती:- या शोधनिबंधामध्ये बरील उद्दिष्टानुरूप अभ्यास करण्यासाठी दुय्यम साधन सामुग्रीचा वापर करण्यात आला आहे. त्यामध्ये विविध ग्रंथ, पुस्तके, अहवाल,

शोध पेपर, वृत्तपत्र, नियतकालीके इ.साधनांचा वापर करण्यात आला आहे.

अभ्यास विषयाची गरज :- डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे उपेक्षितांचे उद्धारकर्ते होते. त्यांच्या आयुष्याचा प्रवास खडतर व कष्टमय होते. उपेक्षित समाज, गरीबी, दारिद्र्यात अडकलेल्या समाजासाठी त्यांनी आपले सर्व आयुष्य पणाला लावले.राज्यघटनेचे शिल्पकार, उत्कृष्ट कायदेतज्ञ, लोकशाहीचे रचिता दलीतांचे कैवारी इत्यादी अनेक क्षेत्रात त्यांनी मोलाचे योगदान दिले. तसेच विद्यापीठ पातळीपासून त्यांच्या शिक्षणाची सुरवात अर्थशास्त्र विषया पासूनच झाली व पुढे त्यांनी एम.ए., पीएच.डी., बी.एससी, डी.एससी, व डी.लीट इ.पदव्या अर्थशास्त्र विषयात संपादन केल्या. या अनुषंगाने त्यांचे भारतीय आर्थिक विचारवंतांतील योगदानाचा शुद्ध अभ्यास या शोधपेपर मध्ये करण्यात आला आहे.

अभ्यास विषयाची उद्दिष्टे (Objectives):-

- १) सामाजिक विचारांचा अभ्यास करणे.
- २) जाती व्यवस्थेच्या विचारांचा अभ्यास करणे.
- ३) धार्मिक विषयक विचारांचा अभ्यास करणे.
- ४) राजकीय विषयक विचारांचा अभ्यास करणे.
- ५) लोकशाही विषयक विचारांचा अभ्यास करणे.
- ६) कायदे विषयक विचारांचा अभ्यास करणे.
- ७) शिक्षण विषयक विचार :-

१) सामाजिक विचार (Social Thoughts) :-

डॉ.आंबेडकरांनी मुंबई येथे १९२० मध्ये मूकनायक पाक्षिक काढले. तेंव्हापासून अस्पृश्य समाजात जागृती करण्याचा निर्धार केला. ते स्वतः दलित समाजात जन्माला आल्याने अस्पृश्यांचा अवमान, त्रास आणि त्यांच्यातील नैराश्य या सर्वांची आत्मानुभूती होती, म्हणूनच अस्पृश्य समाजाच्या परिषदा भरविणे, व्याख्याने, चर्चेद्वारे जागृती घडवून आणण्याचा कार्यक्रम हाती घेतला. महाड येथे चवदार तळ्याचा सत्याग्रह घडवून आणला. गावकीची कामे समाजाला सोडण्याचा संदेश दिला. सायमन कमिशन समोर अस्पृश्य समाजाच्या कल्याणाचे निवेदन सादर केले. काळाराम मंदिर प्रवेशासाठी नाशिक येथे सत्याग्रह केला. १९३५ मध्ये स्वतंत्र मजूरपक्ष तर १९४२ मध्ये शेड्यूल कास्ट फेडरेशन हा देशव्यापी पक्ष स्थापन केला. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर व नेमस्त सुधारक यांच्या समाजसुधारणा विषयक दृष्टिकोनात गुणात्मक फरक होता.

१) केशवपन, विधवा विवाह, विवाहाची वयोमर्यादा या नेमस्तांच्या सुधारणा म्हणजे सामाजिक विषमता नष्ट झाल्यास कौटुंबिक सुधारण सहजपणे घडवून आणता येतील.

२) मानवी हृदय परिवर्तनावर नेमस्त सुधारकांचा विश्वास होता, परंतु आंबेडकरांच्या मते, स्वतःच्या हिताविरुद्ध हृदय परिवर्तन करता येत नाही. ज्यांचे हित शोषणात आहे त्यांचे शोषणविरुद्ध हृदय परिवर्तन करणे अवघड आहे. म्हणूनच

शस्त्रयुक्त अहिंसा व आवश्यकता वाटल्यास हिंसा हे त्यांच्या सुधारणेचे तंत्र होय.

३) राजा राममोहन रॉय पासून रानडे पर्यंतच्या समाजसुधारकांनी धर्माचे उल्लंघन न करता सुधारणा सुचविल्या आहेत.

सामाजिक, दलित, ग्रामीण, स्त्रीवादी विषयक विचार :-

स्वातंत्र्य पूर्वकाळात दलितांचे स्वतंत्र राष्ट्र ही कल्पना अस्तित्वात येणे शक्य होते. काय ? मोहम्मद अली जिनांनी जसे पाकिस्तानचे स्वप्न पाहिले आणि त्यासाठी व्यूहरचना केली, तसा प्रकार डॉ.बाबासाहेब यांच्या बाबतीत घडणे शक्य होते काय? विलायतेतील वर्तुळ परिषदेत त्यांनी स्वतंत्र राष्ट्राच्या मागणीची नांदी होती काय ? तर आपल्याला दिसते ते असे की, डॉ.बाबासाहेबांनी स्वतंत्र दलितस्तान ची मागणी केली नाही. दलित हे एक स्वतंत्र राष्ट्र आहे, ह्या त्यांच्या विधानाचा नेमका काय अर्थ आहे किंवा त्यासंबंधी त्यांनी काय स्पष्टीकरण केले किंवा त्यातून त्यांना काय अपेक्षित होते, हे लक्षात घेतले तर एका गैर समजूतीचे निराकरण होऊ शकेल असे वाटते. आंबेडकर पुढे हवाला देतात की, खुद, ब्राम्हणतच ओल्या अन्नाची भिक्षा मागण्याचा प्रघात पंजाबात आहे. परजातीतील ओले अन्न मागून आणणारे हे पंजाबी ब्राम्हण, पुण्यातील सदाशिव पेठच्या हौदावर गेले तर भालाकार त्यांच्या पाठी सडकण्यास गुंडांचे सेनापती होतील काय, असा भेदक सवालही ते करतात . ब्राम्हण कुटुंबातील ब्राम्हण स्त्रिया पुरुषांच्या उष्ट्याचे धनी होतात, मग उष्टे खाणारा तो अस्पृश्य ठरवून त्यांना घराबाहेर काढण्याचा प्रयत्न ब्राम्हण करतील का ? आंबेडकर असेही विचारतात की, खरेच भालाकारांच्या व्याख्येनुसार चांभार आणि भंगी यांचा समावेश अस्पृश्य लोकांत होईल काय ? असे डॉ बाबासाहेब यांचे विचार दलि

२) जातीव्यवस्था (Caste System) :-

डॉ.आंबेडकरांचे जाती विषयीचे विचार स्पष्ट होते. शतकानुशतके उच्चजातीय हिंदुनी अस्पृश्य जमातीला जी वागणूक दिली, त्यातून त्यांचे जातीविषयक विचार निर्माण झाले होते. अस्पृश्यतेचा जन्म स्पष्ट करतांना ते म्हणत की, अस्पृश्यता ही माणसांनीच निर्माण केली आहे . दोन भिन्न टोळ्यातील पराभूत गट जेव्हा स्वरक्षणासाठी स्थिर जमातीच्या आश्रयाला आले, तेव्हा बलवान जमातींनी त्यांना गावाबाहेर जागा दिली. गावावर आक्रमण झाले तर त्यांना तोंड देण्यासाठी त्यांचा उपयोग केला जात असे. कालांतराने त्यांना अस्पृश्य ठरविण्यात आले, अशा प्रकारे या अस्पृश्यतेचा जन्म झाला. पुढे त्यांचे शोषण होऊ लागले त्यांचा छळ होऊ लागला. डॉ.आंबेडकर म्हणत की, व्यक्ती एखाद्या जातीत जन्माला येते , त्यात त्या व्यक्तीचा दोष नसतो. जात ही जन्मावर आधारलेली असते, ती बदलता येत

नाही.प्रत्येक जातीच्या त्याच चाकोरीत प्रत्येकाला राहावे लागते.त समाजाच्या हक्काबाबत निर्माण झाले होते.

३) धार्मिक विचार (Religious Thoughts)

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर धर्माला मानणारे होते.व्यक्ती विकासाचे साधन म्हणून त्यांनी धर्माचे महत्व प्रतिपादन केलेले होते . धर्म माणसाची आध्यात्मिक उन्नती घडवून आणतो व त्याला आत्मिक समाधान प्राप्त करून देतो असे, त्यांचे मत होते.मात्र, धर्मात उच्चनीचता नसावी, अशी ठाम धारणा होती . धर्मातच स्वातंत्र्य व समानता यांचा अंतर्भाव असावा, धर्माने सर्व माणसांना समान लेखावे.याच दृष्टीकोनातून त्यांनी हिंदू धर्माकडे पाहिले.परंतु हिंदू धर्मात मोठ्या प्रमाणावर विषमता आहे. हे लक्षात आल्याने त्यांनी "मी हिंदू म्हणून जन्माला आलो पण हिंदू म्हणून मरणार नाही. ", अशी प्रतिज्ञा केलेली होती.' भगवना बुध्द , संत कबीर आणि महात्मा फुले हे आपले गुरु आहेत, असे बाबासाहेब आंबेडकर म्हणून भगवान बुध्दाची करुणा संत कबिराचा प्रेमभाव आणि महात्मा फुल्यांची बंडखोरी याचे आकर्षण त्यांना वाटत असावे .तसेच त्यांच्या वडिलांच्या विचारांचाही काही परिणाम असावा. रामजी सकपाळ यांनी कबीरपंथाची दिक्षा घेतली होती. बाबासाहेब वृत्तीने धार्मिक होते. धर्म समाजजीवनाला आवश्यक आहे असे त्यांचे मत होते. परंतु धर्म यासंबंधीची त्यांची कल्पना पारंपारिक कल्पनेपेक्षा वेगळी होती.कर्मकांडात बुडालेला , माणसाची स्वतंत्र विचारसरणी नष्ट करणारा , समाजात अंधश्रद्धा आणि विषमता यांना बळकटी आणणारा धर्म त्यांना त्याज्य होता.समाजामध्ये पावित्र्य आणि सदाचरणाला बळकटी आणणारा, समता आणि स्वातंत्र्य यांची शिकवण देणारा धर्म त्यांना अभिप्रेत होता.भगवान बुध्द आणि त्याचा धम्म हिंदुधर्माचे तत्वज्ञान इ.ग्रंथातून आणि इतर काही लेखांतून आपली धर्म विषयक कल्पना डॉ.आंबेडकर यांनी स्पष्ट केली आहे. १४ ऑक्टोबर १९५६ या दिवशी त्यांनी बौध्द धर्माची दिक्षा घेतली, पण हा निर्णय त्यांनी एकाएकी घेतलेला निर्णय नव्हता, धर्मातराचा निर्णय त्यांनी १९३५ सालीच घेतला होता. हिंदु धर्मात राहूनच अस्पृश्यांचे प्रश्न सोडवावेत, त्यांना इतरांच्या बरोबरीने स्थान प्राप्त करून द्यावे , हा प्रयत्न त्यांनी जवळजवळ दहा वर्षे केला, पण यात कोणतेही यश मिळण्याची शक्यता नाही, हे स्पष्ट झाल्यानंतर धर्मातराचा निर्णय त्यांनी जाहीर केला.

४) राजकीय विचार (Political Thoughts) :-

दलित मुक्तीचा लढा हे बाबासाहेबांचे जीवित कार्य बनलेले होते, त्यामुळे स्वाभाविकच दलितांचे प्रश्न त्यांचे हक्क यांना त्यांच्या विचार विश्वात मध्यवर्ती स्थान होते. पण बाबासाहेबांचा देशासमोरील विविध राजकीय प्रश्नांवर विचार सातत्याने चालू होताच विशेषतःगोलमेज परिषदानंतर भारतासमोरील राजकीय प्रश्नांवर

बाबासाहेबांनी अधिक प्रमाणात लक्ष दिलेले दिसून येते. कारण यानंतरच्या काळात भारताची भावी राज्यघटना, पाकिस्तानचा प्रश्न, राखीव जागांचा प्रश्न, भारतीय संघराज्य व्यवस्था इ. राजकीय प्रश्नांना महत्व आले. दुसरे महायुध्द सुरु झाल्यानंतर भारतात राजकीय घडामोडींनी वेग घेतला.महायुध्दाच्या अखेरीस भारताला स्वातंत्र्य देण्याच्या दिशेने विचार सुरु झाला, असे राजकीय प्रश्न निर्माण झाले. त्यावेळी आपल्या भाषणातून, लेखातून, परिषदातून बाबासाहेबांनी आपले विचार व्यक्त केले.१९३७ साली देशात निवडणूका झाल्या, त्यावेळी बाबासाहेबांनी स्वतंत्र मजुर पक्ष या राजकीय पक्षाची स्थापना केली. पुढे १९४२ साली शेडयुल्ड कास्ट फेडरेशन या नव्या राजकीय पक्षाची स्थापना करण्यात आली. राष्ट्रवाद, लोकशाही निष्ठा, व्यक्तीस्वातंत्र्य आणि समता, या तत्वांचा पुरस्कार शोषण विरहित समाज निर्मितीचे ध्येय, धर्मनिरपेक्ष दृष्टीकोन ही त्यांच्या राजकीय विचारांची आहेत.

५) लोकशाही (Democracy):- लोकशाही म्हणजे सहजीवन लोकशाहीची मुळे सामाजिक संबंधातच आढळतात, असे त्यांना वाटत होते. भारताने जगातील लोकशाही राष्ट्रांशी सहकार्य करून लोकशाही मुल्यांचे संरक्षण करावे. भिन्न सामाजिक गट असलेल्या भारतात सहजीवनाची भावनाच अर्धवट असल्याने लोकशाहीचे वातावरण निर्माण होणे अवघड आहे. भारतीय लोकशाहीच्या मार्गात जातीयता , दारिद्र्य व निरक्षरता हे आहेत. त्यांच्या विमोडाशिवाय लोकशाहीला काहीच अर्थ नाही. भारतात समान हितसंबंध नाहीत, मुक्त संभाषण नाही, सर्व समावेशक अशी समान क्षेत्रे नाहीत, त्यामुळे येथे कोणताही गट इतर गटांचे प्रतिनिधित्व करू शकत नाही. आंबेडकरांच्या मते राजकीय लोकशाहीची गृहितके पुढील प्रमाणे होत.

१) व्यक्ती हेच स्वयंमेव साध्य आहे.

२) व्यक्तीच्या अदेय हक्कांना राज्यघटनेने सुरक्षेची हमी द्यावी .

३) कोणत्याही विशेषाधिकार प्राप्तीसाठी घटनादत्त हक्क व्यक्तीला गमवावा लागू नये .

४) राज्यसंस्था आपली शासनसत्ता खाजगी व्यक्तींना प्रदान करणार नाही.

याच आधारावर आंबेडकरांनी आपले विचार मांडले आहेत.

संसदीय लोकशाही : - डॉ. आंबेडकरांना संसदीय लोकशाहीच योग्य वाटत होती, याला पुढील कारणे होती.

१) लोकमताचा आदर केला जातो, निवडणुका मुक्त व स्वच्छ वातावरणात आणि विशिष्ट मुदतीत घेण्यात येतात.

२) सरकार लोकनियुक्त असते व परिवर्तन शांततेने होते.

३) व्यक्तीचा दृष्टीकोन व्यापक होतो व तिच्या अंगच्या गुणांचा विकास होतो.

४) विरोधी पक्ष सरकारवर आपला दबाव ठेवत असतो.

५) लोकांना आपल्या तक्रारी मांडता येतात समाजवाद विषयी डॉ. आंबेडकरांना संसदीय लोकशाही व समाजवाद यांचा मेळ घालणे आवश्यक वाटते, हाच त्यांचा लोकशाही समाजवाद होय .

दलित समाजाच्या दारिद्र्यातून त्यांच्या समाजवादाचा उगम झालेला आहे. जीवनात केवळ श्रम करणे एवढेच आवश्यक नसते तर व्यक्तीला समाजाने सांस्कृतिक जीवन उपलब्ध करून दिले पाहिजे. आर्थिक शोषण थांबवायचे असेल किंवा शोषणात घट करायची असेल, तर काही महत्वाच्या उद्योगधंद्यांची सुत्रे राज्याने हाती घेणे आवश्यक ठरते. काटेकोर आर्थिक नियोजनातून उत्पादनक्षमताही वाढू शकते व मालमत्तेचे विभाजन न्यायतत्वावर होऊ शकते.

६) कायदे विषयक विचार :- कायद्याची अधिसत्ता या तत्वाला बाबासाहेबांच्या राजकीय विचारांत महत्वपूर्ण स्थान आहे. कायद्याची अधिसत्ता याचा अर्थ कायद्याची समानता, वंश, धर्म, लिंग, वर्ग, जात, पंथ अशा कोणत्याही कारणांवरून व्यक्ती- व्यक्तींमध्ये कायदा भेदाभेद करणार नाही. सर्व धर्म पंथ जातीच्या स्त्री - पुरुष नागरिकांना समान हक्क असतील, कोणत्याही वर्गाला अगर गटाला विशेषाधिकार असणार नाहीत, ही कायद्यानी अधिसत्ता या संकल्पनेमागची तत्वे आहेत. भारतीय राज्यघटनेने कायद्याची अधिसत्ता हे तत्व स्विकारलेले आहे. घटनेच्या १५ व्या कलमात हे तत्व अंतर्भूत आहे. या कलमानुसार धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान यापैकी कोणत्याही कारणाने राज्य व्यक्ती- व्यक्तीत भेदभाव करणार नाही. याशिवाय ४४ व्या कलमानुसार भारतीय प्रदेशात सर्वत्र नागरिकांना समान कायदा लाभावा यासाठी राज्य प्रयत्नशील राहील असे स्पष्ट करण्यात आले आहे.

७) शिक्षण विषयक विचार :- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणत असत की भारतात गरीब लोकांना सुशिक्षित करणे गरजेचे आणि महत्वाचे काम आहे.

१) भारतात मोफत आणि सक्तीच्या स्वरूपाची प्राथमिक शिक्षण व्यवस्था गरजेची आहे. २) साक्षरता प्रसार करण्यासाठी अशिक्षित प्रौढ शिक्षणाची आवश्यकता आहे.

३) औद्योगिक शिक्षणावर विशेष भर पाहिजे आहे.

४) दलित, अस्पृश्य, मागास वर्गीय गुणवान बुद्धिवादी तरुणांना उच्च शिक्षणासाठी सरकारी योजना पाहिजे.

निष्कर्ष (Conclusion) :-

१९९० साली डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना भारत सरकारने भारतरत्न हा किताब देऊन त्यांच्या कार्याचा यथोचित गौरव केला. शिक्षण स्वातंत्र्याची प्रेरक शक्ती म्हणून हिंदू समाजाच्या अगदी खालच्या थरातून आल्यामुळे शिक्षणाचे किती महत्व आहे, हे मी जाणतो. खालच्या समाजाची उन्नती करण्याचा प्रश्न आर्थिक असल्याचे मानण्यात येते, पण ही मोठी चूक आहे, असे त्यांनी म्हटले होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणत असत की भारतात गरीब लोकांना सुशिक्षित करणे गरजेचे आणि महत्वाचे काम

आहे. ते विद्याव्यासंगी, विनयशील, शीलवंत, प्रज्ञावंत, विचारवंत, सामाजिक सुधारक, चिकित्सक लेखक, कायदेपंडित, राजकीय नेते, तत्वचिंतक, इतिहास संशोधक, घटनाकार, अर्थतज्ञ, धम्मप्रवर्तक, बहुश्रुत अशी विविध गुणवैशिष्ट्ये त्यांच्या व्यक्तिमत्वात आढळतात. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय राज्यघटनेचे महान शिल्पकार आहेत. राज्यघटना निर्मितीचे त्यांचे कार्य अमेरिकेचे घटनाकार जेफरसन यांच्या बरोबरीचे आहे. त्यांची ही कामगिरी अतुलनीय, अविस्मरणीय, महनीय अशी आहे. तरी सुद्धा भारतीय राज्यघटनेच्या निर्मितीच्या संदर्भात काही तांत्रिक व ठिसुळ मुद्यांचा आधार घेऊन, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय घटनेचे शिल्पकार नव्हतेच, असे सांगून सर्वसामान्यांचा बुद्धिभेद करण्याचा प्रयत्न काही मंडळींकडून अलिकडे हेतू पुरस्कार केला जात आहे. जातीयतेमुळे संकुचित प्रवृत्तीची वाढ होते, राज्य अस्थिर होते. जातीयतेमुळेच देश दुर्बल झालेला आहे. जातविरहित, वर्णविरहित व धर्मविरहित बंधुता प्रत्यक्षात आणून समाजात सुसंवाद निर्माण करणे गरजेचे आहे. यातील सत्य पडताळून वेळीच अशा मंडळींना आवरणे गरजेचे आहे. घटना निर्मितीच्या प्रतिक्रियांचे समीक्षण केले तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय घटनेचे महान शिल्पकार आहेत, यासंबंधी वाद - विवाद करण्याची आवश्यकता वाटत नाही.

संदर्भ सूची :-

- १) पाटील वा. भा., भारतीय राजकीय विचारवंत, श्री. मंगेश प्रकाशन नागपूर, १९९८ (प्रथम आवृत्ती) पान क्र. २३
- २) वराडकर र. घ., भारतीय राजकीय विचारवंत, विद्या प्रकाशन, नागपूर, पान क्र. ४५
- ३) पानतावणे गंगाधर, पत्रकार-डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, द्वितीयावृत्ती-१९९६
- ४) पाटील बी. बी. भारतीय राजकीय विचारवंत, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, जुलै-१९९७. पान क्र. ८८
- ५) पाटील आर. ए. , निवडक राजकीय विचारवंत (पाश्चिमात्य व भारतीय), अक्षरबंध प्रकाशन, नाशिक, सप्टेंबर-२०१३ (३६)
- ६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर माजी आत्मकथा , मिलिंद प्रकाशन, वर्धा पान क्र. ८८
- ७) राजशेखरिया, ए. एम., बी. आर. आंबेडकर - सामाजिक न्यायासाठी शोध, पब्लिशिंग हाऊस, नवी दिल्ली, ९,, पृ. १५ .
- ८) आंबेडकर, बी. आर., जातीय उच्चाटन, 1937, पृ. ५५.
- ९) आंबेडकर बी. आर., आणि त्यांचे राजकीय तत्त्वज्ञान १७(९) (२०२०)

- १०) आंबेडकर बी. आर ., बुद्ध आणि त्यांचा धम्म, सिद्धार्थ कॉलेज, बॉम्बे, १९५७
- ११) कुबरे वा.ना.,डॉ.आंबेडकर विचार मंथन' सुगावा प्रकाशन पुणे, १९९८.
- १२) थोरात सुखदेव, "बाबासाहेब आंबेडकर नियोजन, जलव विद्युत विकास भूमिका व योगदान' सुगावा प्रकाशन पुणे, २००५
- १३) पंडित नलिनी, "आंबेडकर' ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई- २००५
- १४) जाधव नरेंद्र , "बोल महामानवाचे' डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची ५० मर्मदी भाषणे खंडदोन, ग्रंथाली प्रकाशन मुंबई २०१२ P-7
- १५) जमाल मीता आणि पुरवार मीना, समाजिक परिवर्तन के युगपुरुष, डॉ. अम्बेडकर, आशा प्रकाशन कानपुर, २०१०
- १६) दै.सकाळ दै. लोकसत्ता, दै.महाराष्ट्र टाईम्स, दै.लोकमत